

Obchodný život v stredovekých slovenských mestách v konfrontácii s numizmatickými a archeologickými nálezmi

JÁN HUNKA

Podľa výsledkov bádania slovenských a maďarských historikov v období do konca 13. storočia získalo asi 30 slovenských lokalít mestské výsady. Boli to hlavne Bratislava, Trnava, Nitra, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Krupina, Kežmarok, Levoča, Prešov, Košice a iné. Podstatnú časť z týchto miest síce tvorili banské mestá, kde panovníkovi išlo predovšetkým o dozor nad štátnou ťažbou drahých a farebných kovov, ako aj o odovzdanie príslušného zisku. Nemenej dôležité však boli aj mestá, ktoré vznikali postupne na križovatkách dôležitých peších miestnych či diaľkových ciest (Trnava, Nitra, Zvolen, Košice), alebo pri významných vodných tokoch (Bratislava). Preto sa v nich vo veľkej miere kumuloval stredoveký obchodný život. Do konca 14. storočia k prvým 30 mestám pribudlo približne 60 ďalších usadlostí, ktoré sa z rôznych príčin postupne premenili na sídliskové aglomerácie mestského typu. Boli to napr. Trenčín, Žilina, Kremnica, Bardejov a iné (bližšie pozri KOLEKTÍV: Dejiny Slovenska I. 1986, mapa č. 7).

Obchodný život na Slovensku predurčuje už jeho geografická podoba. Veď Slovensko oddávna tvorilo dôležitý cestný bod v rámci prepravy tovarov na území strednej a východnej Európy. Prostredníctvom Slovenska sa expedovali rôzne výrobky zo Sedmohradska do Poľska (a naopak), z Maďarska cez Slovensko do Rakúska a Nemecka, resp. do Čiech a Nemecka, z Rakúska do Poľska, Sliezska, Čiech a pod. Mnohé výrobky poskytovalo už samo Slovensko. Najžiadanejšie boli rudy – zlato, striebro, meď, železo, ale aj pre potravinárske účely nevyhnutná soľ. Počas stredoveku sa od nás vyvážalo aj plátno a koža. Pre oblasť západného Slovenska bolo typickým exportným tovarom víno. No Slovensko zabezpečovalo aj časť potrieb výroby mäsa, lebo dlhodobo exportovalo rožný statok, ovce a prasce zo Zadunajska na moravské a nemecké trhy. Na Slovensko prúdil predovšetkým luxusný tovar napr. jemné tkaniny a súkna z Francie a Flandier, české sklo, taviace téglíky nevyhnutné pri banskej a zlatníckej činnosti z Rakúska, koreniny a exotické plodiny z Afriky, Ázie a desiatty ďalších ťažko dostupných tovarov (Marsina 1978, 77–95; Halaga 1981, 151–174).

V našom príspevku sa pokúsime aspoň čiastočne načrtnúť prejavy obchodného života v slovenských mestách počas stredoveku (11.–15. storočie). Pri analýze sme vzali do úvahy viaceré typy prameňov s rôznou vypovedacou schopnosťou. Sú to najmä pramene historické, kde veľa informácií poskytujú tridsiatkové súpisy a mestské účtovné knihy (najlepšie sa zachovali v Bratislave a to pre roky 1460–1678), listiny mestských výsad v ktorých sa okrem iného vymedzuje aj právo trhu, oslobodenie od colných a mýtnych poplatkov a pod. (napr. pre Trnavu z roku 1238, Nitru z roku 1244 a Bratislavu z roku 1291), jarmočné privilégia (pre Trenčín sú známe z rokov 1370 a 1421), zoznamy členov obchodníckych združení – gild (z Bratislavy sú známe z rokov 1400–1427) atď. (Fejérpataky 1885; Kováts 1900; Forbat 1959, 13–18; Halaga 1978, 63–103; Püspöki Nagy 1989; KOLEKTÍV 1993). Aj keď nám tento typ prameňov poskytuje veľmi obsažné informácie, lebo len vďaka nim poznáme ceny aspoň niektorých tovarov, približný rozsah dovozu a vývozu rôznych výrobkov, či mená najstarších obyvateľov slovenských miest, sú všetky tieto fakty dosť jednostranné. Listiny sa vyhotovovali v dôsledku súdnych sporov o zisky z obchodu či už medzi mestami navzájom, mešťanmi a obchodníkmi, remeselníkmi, prepravicami tovarov a pod. V nejednom prípade súd riešil sám panovník či jeho zástupca. Preto sa v tých-

to dokumentoch odráža väčšinou len obchodný život najbohatších vrstiev stredovekej spoločnosti.

Úplne iné informácie nám podáva archeologický výskum. Aj keď nie je známy zo Slovenska žiadny špeciálny výskum zameraný len na poznanie nejakej stredovekej tržnice, popri výskume mestských jadier sa často skúmali aj centrálné námestia či iné plochy, kde takýto obchod počas stredoveku prebiehal (Bratislava, Košice, Bardejov, Banská Bystrica a pod.). Žiaľ, archeologicky sa väčšinou zachytili len rôzne stavebné zmeny ktoré na daných plochách prebiehali. Klasické predmety ktoré nám môžu signalizovať prítomnosť tržnice ako sú napr. zvýšený výskyt platidiel, váhy, ukázkové vzorové miery, zvyšky stánkov, či obchodníkov, resp. ich zariadenia sa nájdu len málokedy. V prevažnej miere na hospodársky život poukazujú len pri výskume nájdené nálezy mincí. Jeden z novších nálezov váh (v danom prípade interpretovaných ako zlatnícke) poznáme z výskumu Topoľčianok (Ruttikay 1992, 90). Archeologicky sa dá lepšie vysledovať len dovoz rôznych importov – napr. rakúskej a nemeckej keramiky (typickej pre Bratislavu a jej širšie okolie), českého skla (sú známe zvyšky pohárov českého typu objavené v Trnave či moravských loštických pohárov z Vrbového), exotických plodín dokázané archeobotanickými analýzami.

Vo väčších mestách poznáme aj približný vývoj obchodného života. Napr. v Bratislave sa najstaršia obchodná osada vyvíjala na úpäti hradného vrchu. Najstarší obchodníci sa koncentrovali v okolí Vydrice. Odtiaľ sa zámožnejší z nich presťahovali do mesta (asi od konca 12. storočia). V historických prameňoch sú zmienky aj o zmenármikoch a úžerníkoch – Izmaelitoch a Židoch. Od roku 1379 sú spomínaní kramári a predavači drobných predmetov. Kniha mestskej komory eviduje v roku 1434 mená viacerých kupcov a bohatých veľkoobchodníkov. Mestský protokol zachovaný od roku 1400 taktiež spomína veľkoobchodníkov s priamym prepojením na obchodný element v Kolíne nad Rýnom. Hlavným obchodným artiklom Bratislavy bolo víno a jolč – jemné uhorské plátno. Ale Bratislava bola využívaná aj pri preprave tovarov z Nemeckej Hanzy do Rakúska (kovové výrobky, plátno, ihly, korenie/, pričom sa z Ruska dovážalo obilie, vosk a koža. Bratislava bola dôležitým obchodným strediskom aj v uhorsko-moravskom obchode, keď sa z Brna a Olo mouca dovážali šaty a súkno, resp. zbrane a ozdobné predmety (Forbat 1959, 13–18).

Trnava bola centrom najmä uhorsko-českého obchodu a to v súvislosti s vytvorením Českej cesty z Budína do Prahy. Konali sa tu pravidelné týždenné trhy a jarmoky. Pre miestne trhy boli určené obilnárské a vinárske produkty (vinohradníctvo je tu známe už od roku 1258). Mesto však bolo aj centrom medzinárodného obchodu so západnou Európou a Nemeckom. Po nastúpení Anjouovcov sem prenikali aj kupci z románskych oblastí. V Trnave síce nemáme zachované doklady o vytvorení kupeckej gildy, ale viaceré donačné listiny pre mesto nútili cudzích kupcov vyložiť svoj tovar v Trnave a tu ho aj ponúknuť na predaj. V meste sa vytvorila pomerne silná komunita Židov na dnešnej Dolnopotočnej ulici (KOLEKTÍV 1988, 31–49). Čo sa týka numizmatických nálezov má Bratislava a Trnava medzi západoslovenskými mestami výsadné postavenie. Vyše 7 hromadných nálezov rakúskych a uhorských mincí datovaných do 12. až 15. storočia jednoznačne dokazujú nielen silnú hospodársku pozíciu Trnavy a jej okolia, ale najmä fakt, že bola pod silným rakúskym vplyvom. Podobne to bolo aj v Bratislave, kde desiatky ojedinele nájdených mincí (z Hradu, Hlavného námestia a pod.), ako aj depoty (z hradu Devín, z presne neurčenej polohy v Bratislave) dokladajú silné bratislavsko-viedenské obchodné kontakty, ale aj čiastočnú rakúsku správu po smrti Ondreja III. Je zrejmé a tak to dokladajú aj písomné prameňe, že v Bratislave a jej blízkom okolí bolo používanie rakúskych mincí – predovšetkým viedenských fenigov veľmi zaužívané, dokonca sa razili aj domáce, mestské napodobeniny. Takisto aj všetky časti účtovných písomností sú prepočítavané na túto menu. Zaujímavým svedectvom o obchodnom živote v Bratislave môže byť aj jeden z mála väčších nálezov mincí z obdobia vlády Árpádovcov – poklad z Vrakune. Bolo tu 113 ks medených uhorských mincí tzv. byzantského typu razených Belom III. koncom 12. storočia. Celý nález sa pôvodne nachádzal ako dlhý válec mincí voľne uložený v zemi, čo by poukazova-

lo na skutočnosť, že bol asi uschovaný v drevenom púzdre či palici. Takýmto spôsobom neraz transportovali svoje cennosti obchodníci či mníši, v našom nálezovom prostredí nepoznáme žiadny nález ktorý by bol takýmto spôsobom ukrytý do zeme.

Geografické postavenie Nitry, skoro v strede západného Slovenska ju už oddávna jednoznačne predurčovalo ako križovatku dôležitých obchodných ciest. Aj keď nariadenie z roku 1288 výrazne prerušilo sľubný rozvoj vytvárajúceho sa mesta je evidentné, že obchodný život tu prebiehal aj naďalej. Dokladajú ho najmä početné nálezy mincí či celých depotov (Nitra, Drážovce) nachádzané počas archeologických výskumov v rôznych časťach mesta. Aj tu sa svojim spôsobom prejavila ekonomická moc videnských fenigov, ale až po zániku dynastie Árpádovcov, počas začiatkov vlády Karola Róberta z Anjou. Z predchádzajúcich období pociťujeme v nálezoch výraznú prevahu domácich uhorských mincí nad zahraničnými. (prehľad nálezov mincí do 13. storočia pozri Hunka 1993, 159–170). Unikátnym nálezom je aj bronzová brakteátová schránka – v podstate kovové púzdro na presne odpočítaný počet jednostranne razených strieborných mincí. Podľa výzdoby na jej vrchu je evidentné, že v nej museli byť pôvodne uložené brakteáty stredného typu z oblasti Meissenu v Nemecku, razené okolo polovice 13. storočia. Takéto schránky nosili najmä obchodníci a zmenáreníci. Presné odpočítanie určitého množstva mincí urýchlilo finančné transakcie. Aj v Nitre bola silná vrstva Židov – usídlených v „Mons Judeorum“ či „Castrium Judeorum“ – dnešných Párovciach.

Silný obchodný život bol aj v Trenčíne. Aj tu sa prejavilo najmä jeho postavenie v rámci uhorsko-českého obchodu. Pre miestne potreby slúžili najmä príležitostní obchodníci, trhovyne a kramári. Diaľkový obchod sa rozvíjal najmä od roku 1385, cez Žilinu do Sliezska či na bližšiu Moravu. Okruh obchodu Trenčanov sa postupne vyšpecifikoval do oblasti východnej Moravy, západného a stredného Slovenska, severozápadného Zadunajska. Na Moravu sa vyvážali najmä potraviny, kožušiny a víno, naspäť do Uhorska sa privážal textil. Napr. v druhej polovici 15. storočia bol podľa odhadu historikov celkový objem zahraničného obchodu Trenčanov 4 000 zlatých. Z Trenčína žiaľ nemáme nijaké výraznejšie numizmatické pamiatky. Najbohatším nálezom zo stredoveku je poklad cca 1 000 mincí (pražských grošov a viedenských fenigov) z neďalekej obce Melčice-Lieskové. (KOLEKTÍV 1993, 66–69).

V rámci stredného Slovenska popri Banskej Štiavnici zohrala významnú ekonomickú úlohu Banská Bystrica. V diaľkovom obchode tu prevládal najmä vývoz medi – do Poľska a miest Nemeckej Hanzy. Okrem medi sa vyvážali textilné výrobky, kožušiny a olovo. Obchod s meďou bol koncom 15. storočia a začiatkom 16. storočia plne v rukách Thurzovsko-Fuggerovskej spoločnosti. Z Banskej Bystrice poznáme 1 hromadný nález mincí z čias Árpádovcov, ako aj viacero ojedinele nájdených mincí v meste a okolí. V poslednej dobe sa objavil aj jeden veľmi významný nález – olovená plomba so znakom švajčiarsko-nemeckého mesta Laufenburg (datovaná cca do 15. storočia) a to z hradu Slovenská Lupča ležiaceho neďaleko od Banskej Bystrice.

V rámci východného Slovenska dominantné postavenie v podstate až do súčasnosti majú Košice. Spočiatku kráľovská trhovná osada sa od roku 1290 stáva mestom. Roku 1319 boli košickí kupci oslobodení od platenia mýta v Above a Zemplíne. V roku 1342 mali už právo skladu. Košickí mešťanostovia a obchodníci bohatli najmä z baní a hutí v Smolníku, Gelnici, z výkupu a predaja vína z Tokajskej oblasti, z početných remesiel (celouhorský význam mala výroba barchetu). Obchodníci sa často zoskupovali do podielových spoločností – societas. V Košiciach bolo nájdených viacero významných nálezov árpádovských mincí (či už jednotlivé z Krásnej nad Hornádom, alebo ako depoty – priamo zo stredného mesta). Z blízkeho okolia nás môže v rámci medzinárodných hospodárskych a politických vzťahov zaujať najmä nález striebornej denárovej razby biskupstva Clermont vo Francúzsku, zistenej pri archeologickom výskume zaniknutej stredovekej dediny a panského dvorca v Svinici. Takéto razby sa k nám dostávali prostredníctvom križiakov prechádzajúcich cez Uhorsko (napr. keď pri výmene cudzích mincí za uhorské sa potom tieto cudzie platidlá

dostali do domáceho obehu), alebo v rámci cirkevných či šľachtických kontaktov. Košice mali dôležitú úlohu aj v rámci mincovníctva, lebo sa tu viac krát zriadila mincovňa (za Márie, za Žigmunda Luxemburského), a odtiaľto sa zásobovalo oficiálnym obeživom celé široké okolie.

Snažili sme sa na príklade viacerých významnejších miest z územia Slovenska poukázať na ich obchodný život počas stredoveku. Aj pri sumarizácii poznatkov z rôznych typov prameňov nepoznáme ešte všetky formy obchodného života v našich mestách v tomto období. Mnohé neočakávané nálezy (napr. cudzie mince, olovené plomby so znakmi rôznych európskych miest, nálezy tzv. počítacích žetónov, či iné typy hospodárskych pamiatok) nám však naše predstavy o obchodnom živote výrazne dopĺňajú.

Literatúra

- FEJÉRPATAKY, L., 1885: Magyarország városok régi számadás-könyvei. Budapest.
- FORBAT, E., 1959: Dejiny bratislavského obchodu v 18. a 19. storočí. (1699–1873). Bratislava, str. 13–18.
- HALAGA, O. R., 1978 : Najstaršia košická mestská kniha z r. 1393–1405. In: Slovenská archivistika 13/2. Bratislava, str. 63–103.
- HAGALA, O. R., 1981: Význam nadregionálnych trhov v ekonomike Slovenska v stredoveku. In: Historické štúdie 25. Bratislava, str. 151–174.
- HUNKA, J., 1993: Nitra vo svetle nálezov mincí. In: Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra, str. 159–170.
- KOLEKTÍV 1986: Dejiny Slovenska I. (do roku 1526). Bratislava, mapa č. 7.
- KOLEKTÍV 1988: Dejiny Trnavy. Bratislava, str. 31–49.
- KOLEKTÍV 1993: Trenčín. Vlastivedná monografia 1. Bratislava, str. 66–69.
- KOVÁTS, F., 1900: Városi adózás a középkorban. Budapest.
- MARSINA, R., 1978: Mesto a trh na Slovensku do konca 13. storočia. In: Historický časopis 26. Bratislava, str. 77–95.
- PÜSPÖKI NAGY, P. 1989: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon 1000–1301. I. Bratislava.
- RUTTKAY, M., 1992: Záchranný výskum v Topoľčiankach. In: Archeologické nálezy a výskumy na Slovensku v roku 1990. Nitra, str. 89–91.

Zusammenfassung

Das Handelsleben in den mittelalterlichen slowakischen Städten in der Konfrontation mit den numismatischen und archäologischen Funden

Der Verfasser zeigt einige Beispiele des Handelslebens in den bedeutendsten Städten der Slowakei (Bratislava, Trnava, Košice, Nitra, Zvolen, Kežmarok, Levoča, Prešov u. a.) im Mittelalter. Die Stadtkernforschung hat besonders die Veränderungen der Bauten registriert aber auch die Gegenstände, die mit dem Handel verbunden waren wie Waagen, Gewichte und besonders Münzen.